

BESZÉDES Valéria

· Néprajzkutató, nyugalmazott műemlékvédő

· valeria.devavari@gmail.com

A VAJDASÁG KATOLIKUS NÉPESSÉGÉNEK BAROKK KORI EGYHÁZI KULTURÁLIS HAGYATÉKA

*Religious Cultural Heritage of the Catholic Population in Vojvodina
During the Baroque Period*

*Sakralna kulturna baština katoličkog življa Vojvodine tokom perioda
baroka*

A szabadkai és a nagybecskereki püspökség egyházi kulturális hagyatéka a török hódoltság után, az újratelepítések nyomán alakult. A településhálózat, az egyházi létesítmények alapításában a bécsi udvarnak volt meghatározó szerepe. A tanulmány a két püspökség területén található templomok, kápolnák, köztéri szakrális emlékművek jellegzetes vonásait taglalja, a műemlékvédelem és a népi vallásosság szempontjából azokat, amelyek a XVIII. század végétől a XIX. század végéig épültek. A korszakban meghatározó szerepe volt a késő barokknak és a klasszicizmusnak. A köztéri szakrális emlékművek legtöbbje nem egyedi képzőművészeti alkotás, nincs különösebb művészi értéke, viszont kifejezi az itt élő katolikus lakosság vallásosságát, ízlését, a mindenkori hatalom viszonyát a szakrális emlékműveink iránt.

Kulcsszavak: szakrális műemlék, barokk, rokokó, klasszicizmus títustervek, Habsburg-ház, templomok, kolostorok, ferencesek, Szűzanya, kegyhelyek, kegyképek, kegy-szobrok

BEVEZETŐ ELIGAZÍTÁS

Vajdaság épített örökségének legértékesebb részét a szakrális épületek alkotják. A műemlékvédők, művészettörténészek, restaurátorok és építészek ezek leltárbavételét, valorizációját tartják legfontosabbnak. Az épített örökségünk tudományos szempontból is leginkább jól publikált része ez a hagma-

ték. Ezek alapján, valamint a szabadkai Műemlékvédő Intézetben szerzett tapasztalataimat összegezem a műemlékvédő néprajzkutató szempontjából.

A 157 éves török megszállás hatására a vidék részben elnéptelenedett, a lakosság kicserélődött. Az újratelepítések után az élet a XVIII. század végén és a XIX. század elején konszolidálódott, ebben az időszakban épültek a napjainkban is álló késő barokk épületek, elsősorban templomok. A bécsi udvar körében működő építészeti irodában tervezték ezeket: ugyanott, ahol megtervezték az oly jellegzetes sakktabla alaprajzú településeket, és kidolgozták a lakóházak típustervét. Az irodában természetesen templomokat, parókiákat, kastélyokat és egyéb középületeket is terveztek, az épületek egy része kisebb-nagyobb átalakításokkal még napjainkban is áll, néhány parókia is megmaradt: Apatinban és Újvidéken eredeti funkciójában. Vajdaság késő barokk építészetének maradandó értékei ezek az épületek.

A XVIII. század közepén, 1733-ban III. Leopold a katolikus plébániák számára alapítványt hozott létre, a Cassa parochorumot, mellyel szegény katolikus papokat kívánt segíteni. Ezért rendelte el, hogy Magyarország területén írják össze a plébániákat, a templomokat, az ott szolgáló egyházi személyeket, a tanítók jövedelmét. Az eredeti okiratot a budapesti Országos Levéltárban őrzik, mikrofilmen viszont a Vajdasági Történelmi Levéltárban is megtalálható. A fenti forrást Hegedüs Antal publikálta a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet évkönyvében (HEGEDÜS 1978: 143–146). Az összeírást Fabri Jakab készítette 1733 januárjában, s ebben csupán két templomromot említ, a szondit és a bácsit. A romok a falu határában álltak, viszonylag nagy kőépületek lehettek, hiányzott a boltozatuk és a tetőszerkezetük. A kőfalakat kisebb javítások után felhasználhatták volna.

Az sajnos nem tudható, hogy a XVIII. század végén kibontakozó építkezésekkor mit használtak fel épületanyagként a korábbi maradványokból, mert arról nincsenek sem írásos, sem régészeti adataink se. Feltételezzük viszont, hogy vidékünkön, ahol nehéz volt a követ beszerezni, az új telepések hasznosították ezeket, ha azt korábban nem hordták szét új otthonuk építésére. Napjainkban a szabadkai püspökség területén négy templomról mondható el, hogy azoknak az alapítása a török előtti időkre tehető: a bácsi és a szabadkai ferenceseké, titulusai Nagyboldogasszony, illetve Szent Mihály arkangyal, a bácsi remete Szent Antal-kápolna, valamint a martonosi szerbek temploma. Valamennyit átépítették. Emellett számolnunk kell a török korszak építészeti emlékeivel is, Zomborban a Szentháromság-templom, illetve a Nepomuki Szent János-kápolna építésekor felhasználták a korábbi épület anyagát. Az utóbbiról tartja úgy a hagyomány, hogy a török minaretet építették át.

I. A BAROKK ÉPÍTKEZÉS KEZDETE A FELSZABADULT KALOCSAI EGYHÁZMEGYÉBEN

I.1. A FERENCES KOLOSTOROK ALAPÍTÁSA ÉS ÉPÍTÉSE

A határőrvidék korszakában újra kellett szervezni a felszabadított részen az egyházi életet. A már itt élő katolikus és ortodox lakosság számára nem kis gondot jelentett az új kolonisták vallási és iskolai ügyeinek rendezése, s ami ennél is lényegesebb, az új településhálózatnak a kialakítása, a gazdasági élet megszervezése, a telepések hétköznapjainak, ünnepeinek megszervezése. Ez óriási kihívás lehetett a korszak telepítési biztosainak, a semmiből kellett újat teremteni, olyan területet berendezni, amely hosszú távon gazdaságilag, társadalmilag egységesnek lesz mondható a föltörekvő birodalom határőrvidékén; ütközőzónát kellett kialakítani a kontinens szívében: jobbra a katolikus keresztény Európa és a keleti iszlám között. Az újonnan megszerzett területekre a XVIII. század meghatározó nagyhatalma, a Habsburg Birodalom, a kiürült területekre sokféle nemzetiségű, mentalitású, vallású, bizonytalan egzisztenciájú embereket telepített be. A kolonizáció első korszakában érkező katolikus hívek lelki gondozását a ferencesek látták el, mert már a török hódoltság idejében is itt tartózkodtak. Akkori életükről számol be 1938-ban a *Ferences Közlöny*ben megjelent ismertető. A szerző, Mihalovics Barnus ugyan nem hivatkozik a Zombori háztörténetre, viszont olyan adatokat tartalmaz, melyek csak abból kerülhettek elő, mivel a Zombori Ferences Rendházat II. József felszámolta, tehát egyéb forrásokra nem támaszkodhatott: „A török idő alatt a ferences atyáknak, akik az egész kalocsai egyházmegyének plébániáit adminisztrálták, volt itt Szent Ferenc Atyánk tiszteletére szentelt kápolnájuk, elég kicsiny és torony nélkül. A török kiűzetése után szereztek egy harangot és fa haranglábra helyezték; ez szolgált toronynak. A nevezett torony a ferencesek akkori kertjében állt, amely most özvegy Krusper Anna tulajdona, közel a sáncon kívüli plébánialakhoz. Ebben a kápolnában miséztek, prédikáltak és saját életük veszélyeztetésével szolgáltatták ki a híveknek a szentségeket” (MIHALOVICS–KAIZER 1939).

A ferencesekhez köthetők az első jelentős szakrális építkezések Bácsban, Szabadkán és Zomborban. Ezeknél a török korból megmaradt épületeket is felhasználták, mint már utaltunk rá, a bácsi és a szabadkai templom és kolostor esetében a meglévő épületeket építették át, illetve nagyobbitották meg. A zombori ferences templom kapcsán mint török kori épület maradványaival is számolni kell (MARKOVIĆ 1988: 49).

I.1.1. A bácsi ferences templom és rendház

Ante Sekulić (SEKULIĆ 1972) a bácsi kolostorról írt monográfiájában a ferencesek háztörténetére hivatkozva úgy véli, hogy a Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt templom és kolostor a templomosoké volt. A XIV. század elején épült, a török időkben, és a Rákóczi-szabadságharcban megromgálódott. Az épület legrégebbi része a négyszög alapú harangtorony és a szentély. Ebben a korszakban készülhetett a keresztelőkút is, Ante Sekulić feltételezése szerint a XV. századból, Mátyás király idejéből való. Olivera Jović Marković nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy az a török idők-ből származtatható, víztárolónak használhatták. A bácsihoz hasonló található a Szávától délre, Novi Pazar környékén is.

A kolostort és templomot 1734 és 1760 között barokk stílusban átépíteték, az új stílus leginkább az eredetileg gótikus templomhajó főbejáratánál jut kifejezésre, az oromfal barokkos volutában végződik. A hajóban viszont megmaradt a gótikus térelrendezés. A kolostort a barokk kor szellemében alakították át. Az egyemeletes, négyszög alaprajzú templom délkeleti falához épült a kerengő, ebből nyíltak a közös helyiségek, a káptalanterem (*capitulum*), az ebédlő (*refectorium*), a konyha és a könyvtár. Az emeleti részen helyezkedtek el a hálófülkék. A kerengő árkádjait az idők folyamán befalazták, kivéve az első emelet nyugati részét. Az épületen a sima falfelületek dominálnak, melyeket szabályos négyszögletes, hatszemes ablakokkal bontanak meg.

I.1.2. A szabadkai Szent Mihály-templom és rendház

A szabadkai ferences templom és kolostor akkor került a rend tulajdonába, amikor Szabadka szerepe jelentősen csökkent a hadászati stratégiában, s az osztrák–török határ áttevődött a Száva folyóhoz. Szucsics kapitány átadta a ferenceseknek, mert az épület már igencsak roskatag állapotban volt. A kastély tornya megrepedezett, életveszélyes volt, az ott álló harangokat leszerelték, azokat a vár előtt álló haranglábra szerelték át. Az épületet 1723-ban adták át a ferenceseknek. Az új tulajdonosok a templom építéséhez csak 1730-ban kezdtek, a munkálatok csaknem hat évig tartottak (SZÉP 1842: 42).

Az erődítményt 1730-ban Kayer Mátyás budai építész tervei alapján alakították át templommá. A szerződésben foglaltakból rekonstruálta Vas Géza (ÖRÖKSÉGVÉDELEM 2008: 251–252), hogy milyen bontásokat és hozzáépítéseket végeztek a XVIII. század első harmadában abból a célból, hogy megnagyobbítsák és kialakítsák az egyhajós barokkos templomot. A Szent Mihály-templom 1736-ban elkészült. Ugyanebben az évben kezdték meg a kolostor építését. A munkálatok elhúzódtak, az építkezés 1736-tól 1767-ig tartott. A tervek elkészítésével ugyancsak Kayer Mátyást bízták meg, aki

egy évvel az építkezések kezdete után meghalt. Halála után az építést Sax Zakariás szegedi építőmester vezette.

Az épületet a templom keleti oldalához építették, a XVIII. században szokásos manírban, a sima falfelületek, a puritánság, a ferences szellemiség jellemzi ezt az épületet is. A szabadkai Szent Mihály-templomot abban az időben emelték, amikor a városban új középületeket építettek, illetve a régi-eket renoválták. Ebben az időben épült a második városháza, melyet 1811-ben a csatornaépítő Kiss József barokk stílusban bővített. A második városházát viszont lebontották az egykori gimnázium épületével együtt, helyére a szecesszió jegyében újat emeltek. A XX. század eleji nagy építkezések idején a Szent Teréz-templomot is helyreállították, az ortodox barokk templom helyett is újat építettek. A ferencesek templomát viszont megnagyobbították ebben az időben, kívül-belül a neogótika jegyében. A szentélyt kereszthajóssá alakították, hozzáépítettek még egy tornyot. 1923-ban a kolostor és a templom között kialakították a Fekete Mária-kápolnát, itt alakították ki a lourdes-i oltárt (SEKULIĆ 1978: 40). A XX. századi nagy építkezések idején, a város központjában álló XVIII–XIX. századi épületeket a korszerűsítés szellemében sorra lerombolták, a barokk kor építészeti emlékei közül csak a székesegyház és a ferences rendház maradt meg. A központban álló Vojnits-kúriát 1944-ben bombatalálat érte, így az is megsemmisült.

1.1.3. A zombori Szentháromság-templom és rendház

Zomborban a ferenceseknek már a török időben volt rendházuk: „Miután a dicsőségesen uralkodó Lipót császár alatt a haza felszabadult, és a Rákóczy-féle szabadságharc is elmúlt, nevezett ferences Atyánk 1717-ben a mai zárda helyén (mostani plébánialak és templom) már zárdát és templomot építettek; mégpedig a régi török épületek romjainak felhasználásával és a zombori katolikus hívek közreműködésével. 1719-ben készült el a 12 öl hosszú és 4 öl széles templom, amelyet egy fatoronnyal és két haranggal láttak el. A templom mellett egy hajlított cserepekkal fedett török házikó állt három szobával és egy konyhával. Ezt az atyák elfoglalták rendháznak, és itt laktak. Első házfőnöke a velikai születésű Gyurcsevich Lukács” (KAIZER 1939: 180–184).

Muhi János, Zombor város monográfusa szerint, a Szentháromság-templom alapkövét Patacsics Gábor kalocsai érsek jelenlétében rakták le (MUHI 1944: 107). A szerző is hivatkozik a háztörténetre. Muhi János nem ismerhette Kaizer Nándor írását, mert abban az másképp örökíti meg az eseményeket, feltételezzük, az a ház története alapján készült. Az összefoglalóban fontos adatokat találunk az épületre vonatkozóan: „1752. június 24-én tették le az építendő Szentháromság-templomának az alapkövét.

Jelen voltak: Kiss József, a kalocsai egyházmegyének általános helynöke, a rendi tartomány főnöke az ő tanácsosaival, továbbá a városi tanács és a híveknek nagy száma. A szent beszédet Campion Jácint, a bölcsészet vukovári tanára mondta.

Mivel a templom a hívek alamizsnájából épült, azért évek kellettek a nagykanizsai terciárius község vezetése alatt álló EMSZÓ zászlajának szentelése, amíg befejezést nyert. Ez alatt 10 éven át a régi, Szent Antal-templomában tartották az isteni tiszteletet. 1762-ben a templom szentélye és hajója annyira elkészült, hogy azokat négyzet kövekkel burkolni lehetett, és június 4-én meg lehetett áldani. Hegedüs Tádé akkori házfőnök megszerezte az egyházmegyei hatóságtól erre az engedélyt, és megáldotta. A szertartás után szentséges körmenetet tartottak, amelyen a város összes katolikusai égő gyertyával részt vettek.

Június 6-án, Szentháromság ünnepén az első szentmisét Bajalich Antal csátaljai esperes-plébános tartotta. A horvát szt. beszédet Lalich Mátyás atya, az itteni zárda tagja tartotta; a németet pedig Kalinger Lipót atya, a bajai zárda tagja. Ugyanezen évben elkészült a szentély alatti kripta is. Elsőnek ide temetkezett Bogisich Márk öregember. 1782-ben a csontokat összeszedték és egy közös fülkébe helyezték.

1768. február 25-én Midi Ferenc laikus testvér az előjáróság parancsára Grácsba utazott, hogy a templomtorony befedésére beszeresse a szükséges fehér vaslemezeket és a többi dolgokat. Május 23-án a zombori polgárok Apatinból elhozták a toronyhoz szükséges gerendákat. Június 4-én egy apatini mázoló megaranyozta a toronykeresztet. A munkájáért négy aranyat kapott. Június 6-án a toronyba húzták a szükséges gerendákat.

1769. május 20-án új keresztet állítottak a templom homlokzata elé. 1769. szeptember végén elkészült Szent Ferenc oltára. A költségek fedezésére Szent Ferenc rendje 539 frt és 88 krajcárral, Meneczkovich Antal városi tanácsnok pedig 100 frttal járult.

1770. február 12-én megkezdették a templom belsejének vakolását. A munka 550 frtba került.

1770. július 2-án este 6 órakor a villám becsapott a toronyba, néhány téglát kivetett, a homlokzatot megsértette, a templom ajtaját foszlányokká tépte, Szent Ferenc oltárképének aranyozását felégette, a sekrestye előtti körmeneti keresztet foszlányokká tépte. A villám csodálatos útja nem csekély kárt okozott a templomnak.

A templom fölszerelése.

Július 27-én felrakták az ablakokat a templomban, mégpedig négy nagyobb a templomhajóba, két kisebbet pedig a kórusra. A munka az anyaggal együtt 280 frtba került.

1771. május 28-án újból fedték a tornyot, mivel a két év előtti munka rossz volt. Ez alkalomból az egész tornyot meszelték. A munka 400 frtba került az állványozással együtt. Előre nem látott javításokra 253 frt és 25 krajcár. Június 12-én egy budai asztalos ellátta a kórust és a két oratóriumot rácsozattal. A kiadás ezért a munkáért 316 frt.

Az orgona 1772. április 21-én készült el egészen és 500 frtba került.

Elkészült a Szent József- és Szent Anna-oltár is. 540 frtba került. 1772. május 23-án a fájdalmas Szűz szobrát helyezték el a zárda portájához. A szobor későbbben a templomba került.

A Szentháromság szobrát a zárda mellett Koruspéri Pál készítette, és Bajlich Antal kanonok és esperes beszentelte. Ez alkalommal német, magyar és horvát prédikációt tartottak.

A szószéket 1779 és 1780-ban készítették, 1782-ben pedig egy eszéki festő befestette. 650 frtba került.

1782. július 23-án rettenetes vihar vonult át, amely a templomnak fél tetőzetét lehordta.

A templom harangjai.

A templomnak öt harangja volt. Kettőt áthoztak az 1719-ben épült toronyból, egy 620 fontost szereztek 1767-ben, egy 72 fontost 1772-ben és egy 12 mázsást adományozott Mneskovich Antal városi tanácsos.

A templom zászlai.

A templomban több zászlót őriztek. Az első a bőriparosoké volt.

Színe zöld két képpel: Szűz Mária és Szent Bertalan apostol. Értéke 700 frt., a második a szabó czéhé. Ez vörös. Egyik oldalán Szűz Mária megkoronáztatása, a másikon Nép. Szent János. Értéke 900 frt. A harmadik violaszínű, ezüsttel átszőve, aranyrojtokkal. Egyik oldalán Szűz Mária, a másikon Szent István király. Értéke 1000 frt. A negyedik Szent Ferenc III. Rendjének zászlaja két rúddal; ez vörös volt, Szent Ferenc és Szent Erzsébet képével. Az ötödik a német hitoktatási egyleté volt, Szűz Mária születésének és Nép. Szent Jánosnak képeivel. Ezeket II. József császár betiltotta; csak a templomban őrizték. Volt ezeken kívül még nyolc kisebb zászlaja.

A plébániát, amelyet a ferenciek 250 éven át vezettek, 1781-ben elvették tőlük, és világi papot helyezett ide a kalocsai egyházmegyei hatóság. II. József császár 1786-ban a zárdát eltörölte. Jelenleg plébánialak.”

A fenti beszámolóból sajnos nem tudjuk meg, ki tervezte a templomot. Arra viszont van adatunk, hogy a belső munkálatok építésvezetője Franz Fridrich volt (MARKOVIĆ 1988: 54). Az elmúlt évszázadok alatt az épület külső homlokzata és belső tereinek elrendezése többé-kevésbé megőrizte az eredeti építési koncepciót, így ez az egyik legeredetibb barokk épületegyüttes Bácskában. Különösen jól látható ez az utcai homlokzaton, az ablak-

párkányokon, valamint a kolostor celláinak dongaboltozatán. Zomborban is hasonlóan, mint Bácsón és Szabadkán, a kolostor oldalfalához építették 1752 és 1772 között a Szentháromság-templomot.

A templom utcai homlokzatának a kialakítása sok hasonlóságot mutat a budapesti Szent Erzsébet női rendház, illetve a győri karmeliták templomával. Olivera Jović Marković (MARKOVIĆ 1988: 50–51) szerint helyi zombori párhuzamot is találunk. A Keresztelő Szent János ortodox templom utcai homlokzatát hasonló stílusban építették fel, az utóbbinak a terveit 1785-ben rendelte meg a zombori magisztrátus Franz Fridrichtől, aki a budapesti Antonio Hacker munkatársa volt. Mindketten több épületet terveztek nemcsak a vármegye központjában, hanem a környező nagyobb településeken: Verbászon és Újvidéken is. A templom kelet–nyugati tájolású. A nyugati homlokzaton kialakított főbejárat az épület legdíszesebb része: a lendületes és hajlékony voluta, az attikát a keskeny falpillérek díszítik. Az emeleti rész falfülkéi, valamint a megmagasított lábazat feletti körablak-sor egészíti az egytornyú épületet. Az egyemeletes kolostor déli és keleti falai puritán egyszerűsége a barokk építészetnek, az emelkedettségének a kifejezője.

I.2. PLÉBÁNIÁK ÉS TEMPLOMOK ALAPÍTÁSA A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A szatmári béke, valamint a katonai közigazgatás felszámolása után, a visszahódított területek betelepítése kezdődik meg. Jelentősebb telepítésekre 1763 és 1773 között került sor a második telepítési hullámban. A költségeket a Kincstári Kamara biztosította, ebben az időben több mint 40 000 telepesnek kellett új otthont adni. A telepítés csúcspontja 1768 és 1771 között volt. A német telepesek Lotharingiából, Trier környékéről, Elzászból és a Fekete-erdő környékéről érkeztek. A telepítés lebonyolításának központja Apatinban és Zomborban volt, az előbbiben volt a kikötő, az utóbbiban viszont az a hivatal, ahol a telepítés ügyintézői dolgoztak. A telepítés menetről és a vidék állapotáról alapos áttekintést ad Cothmann Antal 1763-ban készült jelentése (IVÁNYI 1888). A második hullámban katolikus magyar telepesek is érkeznek: a Dunántúlról, a Felvidékről, Békésből. A dunántúli magyarok Doroszlóra, Gombosra, Bezdánba. A Felvidékről palócokkal, katolikus szlovákokkal népesítik be Kupuszinát. Közép-Bácskába, Topolyára felvidéki palócok és szlovákok, Kishegyesre Békésszentandrásról békési katolikusok települnek le. A Tiszai koronakerület magyar lakossága (Mar-tonos, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Bácsföldvár) ebben az időben talál itt új otthonra (PENAVIN 1988, GYETVAI 1979). A telepítések nagyobbik

hányadát a királyi kamara szervezte és finanszírozta, néhány földesúrnak katonai szolgálatai elismeréseként a bécsi udvar birtokokat adományozott. Ebben az esetben a kolonizáció megszervezése az új birtokosra hárult. A templom, az iskola, a kocsmá építése is a kegyúr kötelezettségei közé tartozott. Az újratelepített Kalocsai Egyházmegyében az új falvak templomának a kegyura többnyire a királyi kamara volt. Ott, ahol a földesúri jogokat egy-egy család gyakorolta, ott a templom építése a birtokos családokra hárult: Bajsán a Zákó, Topolyán a Kray, Temerinben a Szecsén, Regöcén a Kovács, Őrszálláson a Redel családra (LAKATOS 2002). Szabadkának – abban az időben Szent Máriának nevezték – a szabad királyi városi rang megszerzése érdekében két új falut kellett telepítenie, Bajmokot és Csantavért, s ezért mindkét faluban templomot is kellett alapítani (IVÁNYI 1887: 232–238).

Az újratelepített Kalocsai Egyházmegye mezővárosainak és falvainak templomai több mint hetven éven át épültek: 1750 és 1820 között. A korszak építészet szempontjából két szakaszra bontható: az első korszak meghatározó stíluseleme a késő barokk és a rokokó, a második korszakot viszont már inkább a klasszicizmus jellemezte. Az épületek kamarai típusúak, a bécsi udvar megrendelésére készültek, ahol a költségvetést is elkészítették. Ezt a telepítési biztosok szigorúan betartatták. A telepések három tervből választhattak. Ezek a következők voltak:

I. A templomok alaprajza egyhajós, háromtraverzes ötszög, félköríves, vagy egyenes záródású szentélyűek voltak, melyet két előretolt falpillér kötött össze a csehsüveg dongaboltozattal. A falpillérek a koszorúgerendáknál egyszerű oszlopfőben végződnek, ezek egyedüli dísz leginkább a fogazott mintázat. A traverzek által meghatározott boltmezők A–A–A–B nagyságúak. A boltívek stilizált barokkos áloszlopfőkkel dekoráltak. A boltozatok barokkos hatását a naiv elipszoid kerete adta. A templomok főhomlokzatát kiemeli a központi rizalit, melynek két oldalán egy-egy pilaszter található. A központi bejárat jobb és bal oldalán pedig egy-egy vakablak áll.

II. A templom főhomlokzatát kiemeli a központi rizalit, melynek két oldalán egy-egy pilaszter található. A központi bejárat jobb és bal oldalára pedig egy-egy vakablakot, szoborfülkét, többnyire függőlegesen megnyújtott íves sokszemes ablakot helyeztek. A templomtornyon egy kisebb és egy nagyobb ablak található. A négy oldalán egy-egy pár keskeny pilaszter, archívoltba kapitellel végződik. A torony alatti oromzat központi részén a rozetta helyett ökörszem található. A templomhajó homlokzatán a sima falfelületek dominálnak, csak a téglalap alakú, többnyire függőlegesen nyújtott keskeny keret emelkedik ki a falfelületből.

III. A traverzeket körben a templom falán boltív kapcsolja össze. A félköríves szentélyt fél kupolával fedték be. A székes szerkezetű nyeregtetőt

palával borították. A templomtornyon egy kisebb és egy nagyobb ablak található. A négy oldalán egy-egy pár keskeny pilaszter, archivoltba végződő kapitellel végződik. A torony alatti oromzat központi részén a rozetta helyett többnyire ökörszem található.

Természetesen kisebb-nagyobb eltérések felfedezhetők az egyes települések szakrális objektumai között, de az épületek alapkonceptiója megegyezik a fentebb ismertetett tervek egyikével. Késő barokk manírban épült Horgos, Béreg, Palánka, Monostor, Bácsújfalu, Óbecse, Szépliget, Küllöd, Kerény, Vepród, Kishegyes, Dunacséb, Bácsordas és Szentiván plébánia-temploma. A kérdés összetettségére mutat rá Dubravka Đukanović, a vajdasági katolikus templomokról készült monográfiájában. Az alaprajzuk, a belső tér elrendezése, valamint a konstrukció alapján a térségünkben 1699 és 1939 épült templomokat és kápolnákat hét típusba sorolta. A mérnök-nő által összeállított típusokba valamennyi korszakból találhatunk szakrális épületeket. A típusba sorolásoknál a mai állapotokat vette figyelembe, az esetleges későbbi átépítések néhány esetben elkerülték a figyelmét (ĐUKA-NOVIĆ 2015: 358–391).

A bácsi Szent Péter és Pál-, valamint a szabadkai Szent Teréz-templomot nem típus-terv alapján emelték. Az előbbit valószínűleg Oswald Gaspar tervezte 1773-ban, ugyanaz a morvaországi mérnök, akinek a munkája a kecskeméti Urunk mennybemenetele templom is. Az épület homlokzata is díszesebb, mint a korábban felsoroltaké. A főbejáratnál a timpanonig klasszicizáló jón féloszlopok húzódnak. A tornyon a korinthoszi fejezetű lizénák a toronysisakig felnyúlnak. A bejárat és a timpanon között boltíves ablaksor sorakozik jellegzetes barokkos ablakkerettel. Az egyhajós templom belseje monumentális, három boltszakaszos, késő barokk stílusban gazdagon díszített.

A vajdasági késő barokk plébánia-templomok közül a szabadkai Szent Teréz-templom a legjelentősebb építészeti szempontból. Az eredeti terv Kauffmann Ferenc pesti mérnök munkája, a pesti Invalidusok temploma mintájára. A terveket viszont a szabadkaiak kérésére Gässer Gábor némileg módosította. Az építkezést 1773-ban kezdték meg, az épület végérvényesen 1797-ben készült el. Az objektum homlokzatát többszörösen profilozott álpilaszterek tagolják. A harangtornyok peremei mentén kettős falpillérek húzódnak, ezek a földszinti részen egyszerűek, az emeleti részen jón oszlopfőkben záródnak, a második emeleti részt viszont korinthoszi oszlopfők díszítik. A pilaszterek közötti mezőket jellegzetes nyújtott ablakok töltik ki barokkos falplasztikával. A monumentális templomteret kettős pilaszterek és boltívek tagolnak négy boltszakaszra.

II. A SZŰZANYA BAROKK KORI TISZTELETE

II.1. BÚCSÚJÁRÓ KEGYHELYEK

Az első világháborúig a napjainkban közkedvelt délvidéki kegyhelyek regionális, lokális búcsújáró helyek voltak. Az igazi zarándoklatot a hívők számára az jelentette, ha távolabbi szent helyeket kerestek fel. A szabadkai bunyevácoknál például az volt a szokás, hogy a házasságkötés előtt legalább egyszer Máriagyűdre is elmentek. Ugyancsak a szabadkaiakkal kapcsolatos az a feljegyzés, miszerint a XVIII. század közepén Nepomuki Szent János hetében Hajósra, pünkösdkor pedig Máriagyűdre zarándokoltak. A bácskai nép számára az első világháborúig a gyűdi zarándokutak voltak a legjelentősebbek, szegényebbek, gazdagabbak is részt vettek rajta.

A Tisza menti bácskai és bánáti hívek Máriaradnára jártak, emellett a szegedi kirajzású magyarok évenként elgyalogoltak Szegedre az alsóvárosi búcsúba. A szabadkai magyarok zarándoklatáról a XIX. század közepén nemcsak az egykori sajtóban találunk feljegyzéseket, hanem erre utal a Bittermann könyvnyomdában készült ponyvakiadvány, melybe azokat az imádságokat és népénekeket nyomtatták, melyekkel a szabadkaiak a szegedi Szűzanyát köszöntötték.

Az írásos forrásokból tehát megállapítható, hogy a XVII–XVIII. században megtelepült lakosság, miután konszolidálódott a helyzete, szívesen utazott a barokk korban kialakult búcsújáró helyekre. Ez a szokás megmaradt az első világháborúig. A zarándoklatok úti célja 1920 után gyökeresen megváltozott, a határok megváltozása miatt már nem mehettek a korábbi búcsújáró helyekre. A megváltozott politikai helyzet miatt a korábbi lokális kegyhelyek – a doroszlói, illetve a szabadkai – regionális búcsújáró helyé alakultak át.

A korai búcsújáró helyek erre az időre már elhomályosultak az itteni lakosság emlékezetében – a bácsi Remete Szent Antal, illetve az apatini Fekete Madonna látogatását II. József betiltotta. Szabadkán a barokk kor népi áhítatának szép példája volt a régi Szentkút. A régi földrajzi nevek között bukkanunk rá. Matijevics Lajos (MATIJEVICS 1971: 141–143) a Prágai kőhid utca elején álló kútnak gyógyító erejéről és keletkezéséről még jól megformált legendákat is feljegyzett, az ezredvégen az arra lakók viszont már csak Szentkút utca névre emlékeztek. A Szentkút a XIX. század elején volt látogatott, Gabriel Vlasich a Jaszi-bara környéki hidak tervezésekor bejelölte a helyét. A mai Csikós Béla utca és a Prágai kőhid utca sarkán lehetett, az óvoda és a Vöröskereszt szomszédságában. A Szentkút már 1807-ben ismert lehetett a városban, mert Matulov Tamás, Hubert József, Szilka Mihály és Jéger Pál keresztet állíttatott a közelében (CSÚSZÓ 2008: 164–166, HOVÁNY 2002).

Napjainkban a vajdasági magyarok legkedvesebb kegyhelye a doroszlói. A szent hely már a XV. század óta ismert, az oklevelekben Bajkútként emlegetik, a török időkben elpusztult, a hagyomány szerint csak a csodás erejű kútja maradt meg. 1752-ben az újratelepülő doroszlóiakat a Bajkút szolgája, Gergelyfy Erazmus koldusbarát fogadta, ő végezte a letelepülők lelki gondozását. A kegyhely újkori története 1772-vel kezdődik, amikor a gombosi illetőségű Záblócki János a Szentkúton járván visszanyerte szemelátását. Az első fogadalmi kápolnát 1796-ban, a következő boronafalú kápolnát 1808-ban, az első téglatemplomot 1823–1825-ben emeltették. Ezt az épületet nagyobbították meg 1874 és 1875 között, kéttornyú egyhajós kápolnává, romantikus stílusban. A tervező nevét nem ismerjük. Az építője Holzinger János szentfülöpi mester volt. 1909-ben készül el a csodatevő forrás díszes kútszerkezete, valamint a mosakodómedence. Petrovácz Endre kalocsai egyházmegyei mérnöknek a tervei alapján készült. Építészeti szempontból kétségtelenül ez a legértékesebb része az épületegyüttesnek.

II.2. KEGYKÉPEK, KEGYSZOBROK

Bácskában és Szerémségben a katolikus és pravoszláv templomokban több olyan kegyképet, ikont őriznek, melyek keletkezéséhez különböző legendák fűződnek. A képek mellé kifüggesztett fogadalmi ajándékok, az új keletű hálatáblák arról tanúskodnak, hogy felépültek testi-lelki bajaikból. Több képről, illetve szoborról ismert az a legenda, hogy a telepések korábbi otthonukból hozták magukkal. Hosszú vándorlásuk során e képek, szobrok közvetítésével voltak a Szűzanya oltalmában.

II.2.1. Az apatini Fekete Madonna

Az apatini Fekete Mária-szobor a svájci einsiedeli kegyszobor másolata; a tradíció szerint Magdalena Greber a város alapításakor adta a templomnak. Az itteniek azt is tudni vélik, hogy ha az utolsó német is elhagyja a várost, akkor azt vissza kell vinni eredeti helyére. A XVIII. században a szobornak nagy volt a tisztelete, a német telepések csoportosan zárándokoltak Apatinba. Az új templom felépítésekor, 1798-ban megszűnt a búcsújárás. Mint már korábban utaltam rá, bizonyára II. József korlátozó rendeleteinek is meghatározó szerepe volt ebben, hiszen a vallási élet külső megnyilvánulási formáit is szabályozták (MASÍČ 1998: 19–20).

II.2.2. A szabadkai Szerecsen Mária

A szabadkai ferencesek templomában őriznek egy Fekete Madonnát, ahogy az itteniek nevezik: Szerecsen Máriát. A csestochowai kegykép má-

solata a XVIII. század végén kerülhetett Szabadkára, a templom ereklyéi közül talán a legrégebbi. Napjainkban is igen nagy a tisztelete. 1926-ban a templom melletti kápolnában helyezték el. Az építkezés előtt a kép a sekrestyébe vezető folyosón állt egy mellékoltáron, melyet Martin Mück helybeli asztalosmester készített. Ennél az oltárnál már 1796-tól tartottak misét (TORMÁSI 1883: 73). A szabadkai kegyképhez hasonló történetek fűződnek, mint a bácsi Boldogságos Szűzanya képéhez. Mindkettőt a néphagyomány szerint a sokác, illetve a bunyevác tradíció szerint őseik vándorlásaik során hozták magukkal, a bácsit Zvornikból, s az folyamatosan velük volt, amíg Tuzlára, majd Szlavóniába, végül Bácsba menekültek a török üldözése elől. A szabadkai Fekete Madonnát a bunyevácok a györgyeni pálos szerzetesektől kapták ajándékba (KRMPOTIĆ 1995: 69).

A Szerecsen Máriát az itteni magyarság is tiszteli, természetesen, nekik is megvan a maguk története. Eszerint a kép örök időktől fogva a városban volt, csak a török időkben a templom, melyben őrizték, összedőlt. A hódoltság után a kép épségben előkerült. Ez csodának számított, ezért kérhetik a város lakói a Segítő Mária közbenjárását Istennél.¹

A hívők számára lényegtelen, hogyan került a ferencesek tulajdonába, mind a két népcsoport számára az a lényeges, hogy folyamatosan Szerecsen Mária oltalmában éltek. A kegyképnek napjainkban is nagy a tisztelete, a Mária-oltárt körülvevő vitrinekben újabb keletű kedves tárgyakat, elsősorban női ékszereket őriznek. A régebbi ajándékok elvesztek, mert már korábban kirabolták az oltárt. Az egykori német településen a kerényi templomban is állt egy Fekete Madonna-másolat. Kultuszáról nincs adatunk.

II.2.3. A doroszlói Segítő Mária

A doroszlói Segítő Mária-kegyképet már 1732-ban említik, kis fakápolnában tisztelték, és a passai kapucinusoknál őrzött kegykép másolata. Az újvidéki Mária neve templomban külön mellékoltára van a passai Segítő Szűzanyának.

II.2.4.

A bácskai német hívek Mariazellbe zarándokoltak, onnan hozták Csonoplyára, Pacsérra, Csicsovára a kegyszobor másolatát. A csonoplyait 1926-ban, a pacsérit korábban, mert a díszes kazettában őrzött szobor mellett néhány ezüst offer is látható. Azoknak állítása többnyire az első világháború utáni időszakban lezárult.

¹ Saját gyűjtés, 1998. Az adatközlő, Karó Erzsébet, nyolcvanéves volt a gyűjtés idején.

II.3. SZŰZANYA A KÖZTEREINKEN

A kálváriák kutatásakor jutottam azokhoz az adatokhoz, hogy néhány évvel azután, hogy a letelepült lakosságnak megszilárdult a gazdasági helyzete, vagyis már a XVIII. század közepétől a templom mellett felépítették az első kálváriákat közvetlenül a templom közelében, mint ezt tették Szabadkán, vagy olyan természetes dombon, ahova díszes körmenetben el lehetett menni nagypénteken, ahogy tették ezt Kanizsán, illetve Versecen a Szent Kereszt felmagasztalása kápolnánál, vidékünk legdélebbi kegyhelyénél. A tekiai búcsújáró hellyel hozható összefüggésbe a Péterváradon, a Szent Rókus-templom szomszédságában kialakított kálvária, melyet a hagyomány szerint egy francia hadimérnök tervei alapján készítettek. A templomok és a temetők alapításakor állították fel az első keresztfákat, melyek kezdetben fából voltak. Ilyen fakeresztek kerültek egy-egy település bejáratához, jelezve az arra utazóknak, hogy ott katolikus lakosság él. A tartósabb anyagból készült kőkereszteket a XIX. század közepétől állítják, a feszületen a korpuszt és a keresztfa alján álldogáló Szűzanyát ebben a korszakban még festették. A legszebb korai temetői kereszt napjainkban Bajmokon áll. Az út menti keresztetek tehát az első szakrális emlékművek mifelénk. A XX. század utolsó évtizedétől sorra jelentek meg olyan kataszterek, melyek egy-egy település közkeresztjeinek történetét dolgozzák fel. Korábban Penavin Olga és Matijevics Lajos helynévtárában is szócikként olvashatunk ezekről a szakrális emlékművekről.

A Szűzanyának kiemelten nagy tisztelete volt Bácskában és Bánátban. Nem véletlen, hogy legtöbb templomunknak ő a titulusa: Adorján, Apatin, Alibunár, Bajsa, Bács, Bácsgyulafalva, Bóka, Gunaras, Dunacséb, Györgyháza, Isvánvölgye, Kerény, Kevi, Kúla, Lok, Lukácsfalva, Majdán, Martonos, Módos, Muzslya, Nagygáj, Nagyszered, Nemesmilitics, Nezsény, Óbecse, Óléc, Padé, Palánka, Palics, Perlasz, Regőce, Szabadka, Szanád, Szivác, Szerbittabé, Székelykeve, Tiszakálmánfava, Titel, Topolya, Torontálvásárhely, Tornyos, Töröktopolya, Udvarszállás, Vescévád, Zichyfalva, Zimony, Zsablya.

II.3.1. Szabadkai Szeplőtelen Szűzanya

Az első szakrális köztéri szobrokat is a Szűzanya tiszteletére állították Szabadkán 1797-ben, a Szeplőtelen Fogantatást. Lényegesen korábban, mint ahogy a dogmát 1854-ben kihírdették. Az Immaculata-oszlopok állítása a Habsburg Birodalomban a XVII. században terjedt el. II. Ferdinánd császár állította, hogy a birodalma megszabaduljon a svédek betörésétől. A szobor felszentelésekor azt is megfogadta, hogy a Szeplőtelen Szűzet

a birodalom védőszentjének választja, ünnepét minden országával és tartományával megünnepelteti. Nem véletlen tehát, hogy Szabadka magyar hívei az új templomuk oromzatának a csúcsára az Istenszem fölé ezt a szobrot állították, az elsőt vidékünkön. A Szent Szűz a föld felett lebeg, melyre a kísértet kígyója tekeredik. A Szűzanya fejét csillagkoszorú övezi, kezét nem imára kulcsolja, hanem abban a tisztaság jelképét, liliomszálat tart. A szobrot a város magyar hívei a budai Held Frigyesztől rendelték meg 1785-ben, azért 212 forintot és 30 krajcárt fizettek (RAKOČEVIĆ–DŽAMIĆ 2011: 30).

II.3.2. Nagykikindai Szűzanya

Stílusjegyei alapján feltételezzük, hogy a nagykikindai Assisi Szent Ferenc-templom udvarában álló kőszobor régebbi, mint a szabadkai. A festett, ember nagyságú homokkő szobrot jön oszlopra állították, a Szűzanya mennyei dicsőségben lebeg, lába alatt a holdsarló, valamint a földgolyó, amelyen ugyancsak ott található a kísértés kígyója. A szobor festett volt, a festék a hosszú évtizedek alatt lekopott, de a maradványaiból arra következtetünk, hogy korábban, amikor az eredeti a helyén állt, színes volt, mert a XVIII. és a XIX. században készült szobrokat az ikonográfia szabályai szerint festették be. A későbbiekben ez a szokás annyiban változott, hogy a kőszobrokat hitbuzgalmi célokból a falu asszonyai festették be, a helyiek ízlése alapján, az ikonográfiai szabályokat nem ismerték, nem tartották fontosnak.

A korai Szeplőtelen Fogantatás szobor közé tartozott a zentai. Vida János levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy a város főterén, a Szent István-templom bal oldalán állt 1950-ig. Jankovics helyi földbirtokos 1835-ben saját vagyonából állíttatta, és azt Kollonits László plébános 1835-ben szentelte fel (VIDA 2005: 15).

A Szeplőtelen Fogantatás szobrok bácskai tiszteletéről, azok ikonográfiai jellegzetességeiről Silling István írt összefoglaló tanulmány. Tanulmányának végső következtetése az, hogy ezeket az emlékműveket leginkább a német lakosság emeltette, körükben volt kiemelten fontos a Szent Szűz illetéknént való tisztelete (SILLING 2013: 72–85). A korai barokk emlékművek viszont azt tanúsítják, hogy a németek mellett a XVIII. században letelepülő magyarok Szabadkán és Zentán is állítottak ilyen típusú szakrális szobrokat. Meggyőződésünk viszont, hogy a Nagykikindán napjainkban a templomkertben álló korai barokk alkotások egyike még a templom építése előtt került a városba.

III. EGYÉB SZAKRÁLIS KISEMLÉKEK

III.1. KÁPOLNÁK

Ezek a kisméretű templomok már a XVIII. század elején megjelentek településeinken. Kezdetben legtöbb helyen ezekben tartották az istentiszteletet. A már korábban idézett Cothmann-féle jelentésből értesülhetünk arról, hogy maga a telepítési biztos javasolta a szentfülöpi telepeseeknek, hogy „saját kezüleg földből kis kápolnát is verjenek fel, mely majd a telepítési alaptól lesz befedve és szükséges szerekkel ellátva. S minthogy harangot már szereztek maguknak, elrendeltem, hogy az éppen Bácsban levő kalocsai érseket ennek besztertelésére felkérjék, ami mindjárt meg is történt, és a kápolna is, azóta már teljesen elkészült” (IVÁNYI 1885: 17). Az épület 1805-ig kitarthatott, mert csak 1805-ben készült el a Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelt 43 méter hosszú egyhajós templom, melyet 1967-ben romboltak le.

A szentfülöpi kápolna tehát nem fogadalmi célból épült. Ezzel szemben a bezdáni Szentháromság-kápolnát még a nagy kolonizáció előtti időben alapították. Nem a bezdániaiak építették, hanem az isterbáci katolikus sokácok. A történelmi szemantizmus adatai szerint 1737 előtt, egyéb levéltári források szerint már 1720 körül állhatott, az 1762-es vizitációs jegyzőkönyv adatai szerint a Szentháromság fogadalmi kápolnát 40–50 évvel a vizitáció előtt emelték (LAKATOS 2002: 160, BALLA 1994: 12). A hagyomány szerint a szomszédos isterbáci pusztában a juhokat tizedelte a járványos betegség, ezért épült. Szerintünk a Szentháromság-kápolnát is a kolerajárvány megszűnése reményében alapították. A XVIII. század első évtizedében a Duna–Tisza között kolerajárvány dúlt, a járvány olyan méreteket öltött, hogy még Rákóczi kurucok is elkerülték a térséget. Isterbácot sem kerülte el a járvány, 1710 és 1720 között felére csökkent a lakosság száma. Ez az adat, valamint az a tény, hogy a kápolna dedikációjának a Szentháromságot választották, arra utal, hogy a járvány megfékezését akarták elérni a jámbor hívek.

III.1.1. Szent Rókus-kápolna, Szabadka

A XVIII. század első harmadában Szabadkán Szent Rókus napját választották fogadott ünnepnek, amikor a városban aratott a pestis, a döghalál. A hagyomány szerint 1738. augusztus 16-án szűnt meg a betegség, s a ferencesek javaslatára fogadalmi kápolna építésébe kezdtek a szabadkaiak. A feljegyzések szerint az építőanyagot a nép adta össze, az épület alapkövét 1738. szeptember 5-én helyezték el azon a helyen, ahol a Thököly elleni

harcokban vitézül elesett katonákat temették el. Arról nincsenek adataink, hogy az építés meddig tartott, de tény, hogy 1739-ben már kész volt a kápolna, ugyanis amikor 1739-ben kiújult a járvány, a hívők már itt fohászkodtak, s más településekhez hasonlóan, százéves böjtöt fogadtak.

A bezdáni és az első szabadkai kápolna hasonló stílusban készült. Ezek az épületek a török hódoltság utáni első szakrális építkezések közé tartoztak. Természetesen nem mérnöki tervek alapján épültek. A szerény ruszti-kus barokk épületnek félköríves apszisa volt, északi és déli homlokzatán egy-egy nagyobb méretű félköríves ablakkal. Az épület egyetlen dísz az enyhén lekerekített oromzat volt, a tengelyéből emelkedett ki a négyszög alaprajzú kupolás harangtorony. A felhasznált építkezési anyagokról, tetőzetéről Skultéty János árajánlatából következtethetünk, eszerint a szabadkai kápolnát már a XVIII. század első harmadában téglából építették, zsindey volt a teteje.

III.1.2. Szentháromság-kápolna, Bezdán

A bezdáni fogadalmi kápolnát 1993-ban restaurálta a szabadkai Köz-ségközi Műemlékvédelmi Intézet. Az akkor végzett kutatások folyamán á-lapítottuk meg, hogy a két épület nemcsak külsőleg hasonlított egymásra, hanem azt hasonló módon építették fel. A bezdáni épületnél csak a szentély kialakításánál használtak téglát, melyet föltételezésünk szerint a 4–5 kilo-méterre található középkori Bartány vár romjaiból szállították a helyszínre, a kápolna többi része patics volt. Egy 1908-ban készült képeslapon még látható, hogy a Szentháromság-kápolnát zsindeyvel fedték be, a tornya ha-sonló stílusban és formában épült, mint a Szent Rókus-kápolnáé.

A szegényes homlokzatú épület a XIX. század utolsó harmadába nem illett Szabadka városképebe, ezért 1884-ben lebontották, helyére a ma is álló épület került, ennek külső homlokzatát későbbi helyreállításokkor nem változtatták meg, a belső elrendezését viszont alaposan lecsupaszították. A nyolcvanas években javították ki a tetejét, a palacserép helyére bádogtető került. A művészettörténészek, Bela Duranci és Kaća Martinović Cvijin, Ti-tus Mačković értékesebb alkotásai közé sorolta ezt az épületet.

III.1.3. Havas Boldogasszony-kápolna, Csicsova

A két korai kápolna mellett, a barokk korszak építészeti szempontból legértékesebb fogadalmi kápolnája a Zombor melletti Csicsova tanyákon ta-lálható. A szerb tanyaközpontban nem ortodox kápolna áll, hanem a gradinai és a lugovói bunyevác szállásiak kegyhelye. Búcsúja augusztus 5-én, Havi Boldogasszony (Snežna Gospa) napján van. A hagyomány szerint a bunye-vác nemzetiségű Jovan nevű gazda nagy hóviharba került, s megfogadta,

ha sikerül hazatérnie, Havas Boldogasszony tiszteletére kápolnát emeltet a már meglévő Szentkút közelében, a Mosztonga partján. A környékbeli szerb gazdák Jocina kapelának hívják. A kápolna 1788-ban épült, az épület aránya még a késő barokk rokokó manírt követi, de hasonlóan, mint a plébánia-templomok esetében, a külső homlokzat díszítésében már felfedezhetjük az új építészeti stílust, a klasszicizmus elemeit is.

III.1.4. Nepomuki Szent János-kápolna, Óbecse

Óbecsén a XIX. század első negyedében Szalmássy Ferenc és felesége költségén épült fel a Nepomuki Szent János-kápolna. 1823-ban írták alá az alapítványt, arról viszont nincs pontos adatunk, hogy mikorra készült el a kápolna. Az épületen található sírkőről tudható, hogy az alapítót 1825-ben már oda temették el. A félköríves apszisú, központi kétemeletes harangtornyú épület hasonlóan, mint a korszak más szakrális építményei, barokkos-klasszicista stílusban épült fel, a hagyomány szerint azon a helyen, ahol megállt a tiszai áradás, emiatt választották a kápolna dedikációjául a cseh vértanút (GLESZER 2008: 206).

III.1.5. Nepomuki Szent János-kápolna, Zombor

A barokk építészeti örökség emlékei közül a zombori Nepomuki Szent János-kápolna a legjelentősebb, azt 1758-ban szentelték fel. A hagyomány szerint, mint erre már a bevezetőben utaltunk, a török minaretet alakították át. Olivera Jović Marković viszont stílusjegyei alapján úgy véli, hogy az épület a pozsonyi elemosinarius kápolnával hozható kapcsolatba, mely 1743-ban épült. A Szentháromság-templom túloldalán álló épület félköríves apszisú téglalap alapú kupolás objektum, melynek csúcsa nyolcszög alakú laternában végződik (MARKOVIĆ 1988: 141).

Az épület a II. világháború után elveszítette szakrális tartalmát, évtizedekig romlott az állaga, a kilencvenes években restaurálták, napjainkban képtárként működik.

III.1.6. Szent Vendel temetői kápolnák

A német telepesek korábbi otthonukból hozták magukkal Szent Vendel tiszteletét, ennek ellenére a Kalocsai Egyházmegyében nincs Szent Vendel-templom, annál több viszont az állattartók patronusára szentelt korai alapítású kápolna. Elsőként Hódságon 1772-ben, majd Szentfülöpön 1782-ben tisztelte meg a jámbor német lakosság Szent Vendelt, a hozzá fűződő jámbor ájtatosságot korábbi otthonukból hozták magukkal. A XIX. század elején, 1822-ben Kerényen emlékeznek meg ily módon a szentről, ötven évvel később a Vendel-kápolna körül alakították ki a tizennégy stációs kálváriát. Az

ötödik Szent Vendel-kápolnát 1878-ban a bácsszentiváni temetőben építették fel. Az öt kápolna közül csupán a hódsági áll még, a többi a II. világháború után lerombolták (SILLING 2010: 34, LAKATOS 2002: 221, 286).

III.2. A SZENTHÁROMSÁG-SZOBOR

III.2.1. Többalakos szoborcsoportok

A XVIII. század végén csaknem egy időben a templomok építésével emelik az első köztéri szobrokat. Elsősorban a szabad királyi, illetve a mezővárosi ranggal rendelkező településeken kizárólag vallási tárgyú szobrokat állítottak ebben az időben, ezek védték a települést az elemi csapásoktól, vagy éppenséggel azért állították, hogy megállítsák a járványos betegségeket, például a kolerát. Az első szoborcsoportot a megyeszékhelyen 1772-ben, Zomborban állították (SILLING 1997: 17), XVIII. század végi alkotás volt az újvidéki is, a város főterén. 1810-ben Zentán is elkészült. Napjainkban sajnos egyik sem áll már. A zombori és az újvidéki a II. világháború utáni deszakralizációs törekvéseknek lett az áldozata, a zentait viszont 1910-ben bontották le, amikor a tűzvészben elpusztult Szent István-templom helyén új monumentális építésbe kezdtek. Sajnos, az első világháború miatt a templom építése is abamaradt, a szoborcsoport áthelyezésére sem került sor, pedig az 1848–49-es véres Gyertyaszentelő nap tragikus helyszíne volt. Dudás Andor emlékezett meg az eseményekről, arról, hogy Trifkovicz szerb őrnagynak az volt a szándéka, hogy a Szentháromság-szobrot telerakja emberfejekkel. A hagyomány szerint a város jegyzője öt emberfejet vetetett le a szoborcsoportról (VIDA 2005: 13). Az 1910-ben áthelyezésre ítélt szobor felelt meg leginkább az ikonográfiai követelményeknek. Az oszlop tetején az Atyát időskorában ábrázolták, mellette a férfikorú fiút, a Szentlelket a galamb jelképezte. Az obeliszk alapzatának a közepén az Immaculata-szobor állt, a torony négy oldalán Szent Péter és Pál apostolok, Keresztelő Szent János és az államalapító Szent István király. Az emlékmű mellett a kőkerítésen kívül viszont a segítő szentek: Szent Antal, Szent György, Szent Vendel, Szent Flórián, illetve Szent Rókus embernagyságú szobra. A többi településen egyszerűbb szoborcsoportot állítottak, az obeliszk alapzatának közepén áll a Szűzanya, mellette pedig az evangélisták, illetve az adott település védőszentje dedikációja. A szoboralapítás költségeit ebben a korai időszakban még közadakozásból finanszírozták, az 1829-ben alapított bezdániét a céhek, a zentaiét a katolikus polgárság állta.

Szabadkán már a XVIII. század végén, pontosabban 1798-ban a városi tanács szobrot akart állíttatni, de nem tudtak megegyezni Hedl Frigyes pesti kőfaragóval. A tanács túl soknak találta az 1763 forintnyi összeget, emiatt a

szoboralapítás elmaradt. Még nagyban folytak a Teréz-templom belső munkálatai, amikor 1815-ben a város akkori főbírája, a bajsai Vojnits Lukács magára vállalta a monumentális szoborcsoport építésének költségeit, azt a városnak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy az Szabadka főterén legyen felállítva. Nem a templom előtt, mint ahogy az abban az időben szokás volt. A szobrot végül mégis a város fizette ki, mert öt évvel a felállítás után, 1820-ban történt meg a végelszámolás. A számlák között maradt meg a zombori kőfaragó Karl Salzer ötletterve (MAGYAR 1999: 129–132).

A zentai és a szabadkai történelmi levéltárban fennmaradt iratokból tudható, hogy a zentai és a szabadkai szobrot is a korai időszakban festették. Zentán 1898-ban 250 koronát fizetett az egyház pénztára Dobertó olasz festőnek és mázolóknak (VIDA 2005: 13). A szabadkaiak viszont 1884-től 1887-ig egyezkedtek a mesterekkel a restaurálás költségeiről. Az ekkor készült árajánlatból tudható, hogy a tizenkilencedik század utolsó évtizedében alaposan restaurálták a szobrot. Nemcsak újrafestették az egyes alakokat, hanem a hiányzó részeket is pótolták. 1911-ben szóba került a szobor áthelyezése, ekkor fejezték be a szecessziós városháza építését, rendezték a parkot. A szobor áthelyezésére nem került sor, viszont háromezer koronáért a helyi kőfaragó vállalkozó ismét helyreállította a Szentháromság-szobrot. A XX. század első évtizedében Szabadka már jelentős városnak számított, ezért a homokkő szobrot nem festették be. 1964-ben a Szent Teréz-katedrális közvetlen szomszédságába helyezték át a Szent Flórián-szoborral együtt, melyet 1925-ben állítottak a ferences templom előtti téren, azzal az indokkal, hogy a városközpontot mentesítsék a szakrális emlékművektől.

A Szentháromság-szoborcsoport-állítás csaknem száznegyven éven át volt szokásban a Kalocsai Egyházmegye területén. Mint azt már korábban kiemeltük, Zomborban 1772-ben, Csantavéren 1897-ben (amely a 2009-es szélviharban csaknem teljesen tönkrement), Óbecse központjában viszont 1908-ban. A bácskai szobrok nem egyedi alkotások, egy részük helyi műhelyekben készültek. Zomborban és Apatinban már a XVIII. század végén működtek olyan műhelyek, ahol sorozatban készültek a szenteket ábrázoló homokkő alkotások. Miféleképp gazdagabb, sokalakos változatát többnyire a városokban, gazdagabb településeken építették fel: a korábban kiemelt városokban, de ilyen áll még napjainkban is roskatag állapotban Apatinban, Hódságon és Csantavéren. Martonos gazdasági felemelkedését jelképezte, amikor 1887-ben a templom restaurálása mellett monumentális, sokalakos szoborcsoportot rendeltek a szabadkai Szauer Károlytól, aki nemcsak templomfestő volt, hanem szobrokat is készített, illetve restaurált. A XX. század elején Magyarokán került az Órangyalok-templom előtti térre sokalakos Szentháromság-obeliszk. Terepjárásunk során Bácsújfaluban állt még mo-

numentális szakrális emlékmű, melyet az új évezred hajnalán helyreállítottak, s ez a kitelepített németek mártíromságának az emléke.

III.2.2. Szentháromság-oszlopok

A szegényebb falvakban viszont néhány méter magas, szépen megmunkált kőoszlop tetejére helyezték el a trónoló Atyát és Fiút, fejük felett a Szentlélek szimbólumával, a galambbal. Ilyen típusú szobor áll még Doroszlón, Kupuszinán, Bezdánban, Topolyán, Kishegyesen és Nemesmiliticsen a templom előtt. Az egykori vásártér szélére állították fel a szenttamásit, onnan helyezték át 2013-ban a Szentkereszt templom elé.

A figurák megformálásában a csaknem másfél évszázadban lényeges változások nem történtek, a parasztbarokk vonásait tükrözik, naív festett alkotások ezek legtöbb helyen, melyeket többnyire az asszonyok hitbuzgalmi okokból a helyi közösség ízlésvilágának szellemében szoktak időnként átfesteni.

A Szentháromság-szoborcsoport-állítás az első világháború utáni időszakban megszakadt. Egyrészt erre az időszakra már többé-kevésbé kikerültek arra a szakrális térre, ahova a faluközösség szánta, másrészt az új államalakulatban már nem volt olyan központ, ahol ezeket a homokkő alkotásokat beszerezhetnék volna. Az új évezredben viszont visszaállítják őket az eredeti helyükre (Szabadka, 2014, Topolya, 2014), a régi alapján újat, Varga Attila művét szentelték fel (Csantavér, 2017), vagy biztonságosabb helyre helyezik át (Szenttamás, 2013).

III.3. A NEPOMUKI SZENT JÁNOS-SZOBOR

Nepomuki Szent Jánosban a gyónási titok vértanúját tiszteljük. A hajósok, a vízenjárók és halászok védőszentje, napjainkban már inkább általános segítő szent. Az álló szoborcskát többnyire kanonoki ruhában, csipkézett szegélyű rochétumban, azaz karingben, felsőttestén muchétummal, azaz hermelinből készült kabátkában, fején birétummal ábrázolják. Feje körül glória van öt csillaggal. Kezében halotti keresztet tart és a mártíromságát jelképező palmaágat. A XVIII–XIX. század fordulójától már a helyi papság, a köznemesség, egy-egy település alapítói kezdeményezik a szent köztéri szobrainak elhelyezését. Ebben az időszakban már színezik is, hogy a jobbagság ízlésvilágát is kielégítsék.

1988-ban Tüskés Tibor és Knapp Éva (KNAPP–TÜSKÉS 1988: 330–356) háromszáz köztéri emlékkal számolt a Kárpát-medencében, Vajdaság szakrális emlékeit nem ismerték. Az újratelepített Délvidéken viszonylag korán népszerű lett e szent. Zomborban és Újvidéken már 1751-ben kápolnát szen-

teltek tiszteletére, az utóbbit a II. világháború utáni években lebontották. 1823-ban, mint már korábban utaltunk rá, Szalmásy Ferenc és neje Óbecse központjában állíttatott fogadalmi kápolnát a szent tiszteletére. Ezt a szakrális épületet is a múlt század hetvenes éveiben a város lebontásra ítélte, de hosszas egyezkedés után a barokkos épületet mégsem bontották le (GLE-SZER 2008: 208–209).

1724-ben Bánát patrónusa lett, ezzel magyarázható, hogy a Nagybecskereki Püspökség területén Nagybecskerek, Károlyfalva, Párdány, Csehfalva, Torda templomának ő a védőszentje. A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának adatai szerint napjainkban csak Versecen áll szabadtéri emlékműve. Korábban Törökkanizsán is állt, a kidőlt szobor maradványait a templom udvarában őrzik. Ezzel szemben a Szabadkai Püspökségben csak Horgos és Paripás katolikus templomának a dedikációja a prágai szent. A köztereken, a folyók és a hidak közelében többnyire a XIX. század második felében színezett kőszobrot állítottak keresztényi buzgóságból németek, magyarok, bunyevácok, sokácok. Szabadkán hármat is, Csantavéren, Horgoson, Kanizsán, Zentán, Moholon, Titelen, Kupuszinán, Kishegyesen, Apatinban, Bezdánban, Monostorszegen, Bácsban is. A korábbi zentai homokkő szoborcskát – közvetlenül az első világháború előtt – Tóth István bronzszobrára cserélték ki, abban az időben, amikor a leégett Szent István-templom helyén monumentális újat akartak építeni. A régi szobrot Tornynosnak szánták, végül a ludasi templom elé állították, onnan pedig kalandos utakon mostani helyére, a Körös-ér partjára került.

A horgosi Szent János-szobor mifelénk a korai állítású szobrok közé tartozik, a bácsi mellett a legrégebbi vajdasági Nepomuki Szent János-szobor. Korábban csak Szabadkán állítottak a város központjában szobrot, az egykori Radić-ház homlokzatán, a szoborfülkében állt a szobor. A levéltári forrásokból tudható, hogy azt a Vermes család 1810-ben, a város főterén, a piactéren állíttatta. 1889-ben már annyira kopott volt, hogy a XIX. század végén nem a régit helyezték vissza, hanem egy új szobrot állítottak, arra emlékeztetve a szabadkaiakat, hogy a XIX. század elején még patak is folyt a főtéren. Az első szobor olyan lehetett, mint a 2012-ben felújított horgosi (CSÚSZÓ 2008: 48–74).

A szent tiszteletére a XX. század elején Kupuszinán a szobornál kilencedet tartottak (SILLING 2010: 17). Monostorszegen viszont az első és a második világháború, valamint a legutóbbi balkáni háború idején az aszszonyok a békéért imádkoztak a szobornál kilenc napon át.² Apatinban és Bezdánban az ünnep vigíliáján a hajósok látványos ünnepséget szerveztek: virágkoszorúkat, deszkalapon égő gyertyákat engedtek le a Ferenc-csator-

² Saját gyűjtésem a kilencvenes években.

nán (BALLA 1995: 19–21). A szent erőteljesebb tiszteletét a Duna mentén a hajósok gyakorolták.

ZÁRÓGONDOLATOK

A barokk korszak volt vidékünkön a legtermékenyebb építészeti stílus. A népi szakralitásban, hasonlóan, mint a népi építészetben, a XX. század elejéig meghatározó szerepe volt a barokknak, különösen vonatkozik ez szakrális kisémlékeinkre. Az egyes szentek kultusza, a nép irántuk való vallásos tisztelete többnyire a Habsburg Monarchiához, az ellenreformációhoz kapcsolódik. Az újratelepített lakosság jámborságból, bajelhárításból, fogadalomból állította ezeket, egyénileg vagy az egész közösség hozzájárulásával.

Háttérbe szorításuk az első világháború után kezdődik meg. A második világháború utáni rezsimváltás kifejezetten tiltotta újak állítását, valamint azokat a kegyes emlékeztetéseket, melyek egy-egy szent kultuszához kapcsolódtak. A II. vatikáni zsinat liturgikus reformja is hozzájárult e kegyes megemlékezések háttérbe szorításához. A templomaink és a köztereken álló egyházi jellegű emlékműveink rohamos pusztulásához a lakosságcsere meg a németek kitelepítése is hozzájárult.

Az új évezredben a politikai légkör megváltozása miatt, néhány, a katolikus lakosság számára fontos, a vallási identitását kifejező emlékművet helyreállítottak, a jóisten dicsőségére. Istennek legyen hála!

IRODALOM

- BALLA Ferenc 1993. *A bezdáni Szentháromság fogadalmi kápolna*. Bezdán
- BALLA Ferenc 1994. *Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*. Bezdán
- BERETIĆ Stjepan 1992. 250 godina subotičke zavetne kapele Svetog Roka. *Subotička Danica, Kalendar*; Subotica, 171–181.
- BIACSI Karolina 2013. A horgosi Nepomunki Szent János-köszobor újjászületéséről. *Bácsország* 3/67. 102–104.
- BOROVSKY Samu 1909. *Magyarország vármegyéi és városai I–II*. Budapest
- CVEKAN, Paskal 1977. *Subotički franjevački samostan*. Zagreb
- CSÚSZÓ Dezső 2003. *Könyörgésünk színhelyei I*. Szabadka
- CSÚSZÓ Dezső 2008. *Könyörgésünk színhelyei V*. Szabadka
- ĐERE, Kornel–TOMIĆ, Pavle 1982. *Opština Kanjiža*. Geografska monografija vojvođanskih opština. Novi Sad
- DUDÁS Antal 1992. *Szülőfalum századjai*. Adalékok Kupuszina alapításához és telepítéséhez. Szabadka
- ĐUKANOVIĆ, Dubravka 2015. *Arhitektura rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939. godine*. Biblioteka kulturno nasleđe, Novi Sad

- FARKAS Bertalan 1847. *Szabadka szabad királyi város évszázadjai*. Szeged
- GAJDOS Tibor 1995. *Szabadka képzőművészete*. Szabadka
- GLSZER Norbert 2008. Óbecse szakrális kisépítményei. In: *Köztéri szakrális kisépítmények*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Sege-diensis. 19. 266–314.
- GYETVAY Péter 1992. *A tiszai korona-kerület története I–III*. Kalocsa
- HARKAI Imre 1991. *Topolya építészete 1750–1941*. Topolya
- HEGEDIŠ Antal 1978. Srednjovekovni spomenici Bačke i Srema u arhivskom fundu-su Cassa Parohorum. *Grada za proučavanje spomenika kulture VIII–IX*. Novi Sad, 143–146.
- HOVÁNY Lajos 2002. *Vizeink nyomában*. Kanizsa
- HUZSVÁR László (szerk.) 2000. *A nagybecskereki püspökség évkönyve*. Nagybecs-kerek
- IVÁNYI István 1886, 1892. *Szabadka szabad királyi város története I–II*. Szabadka
- IVÁNYI István 1888. *Cothmann Antal a Magy. kir. udvari kamarai tanácsosának jelentése a Bács-kerületi kamarai puszták állapotáról. 1763. dec. 28*. Szabadka
- KAIZER Nándor 1939. A zombori szent ferencrendi zárdánk. *Ferences Közöny*. 19. szám, 180–184.
- KNAPP Éva–TÜSKÉS Tibor 1988. A Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri em-lékek tükrében. *Ethnographia*. 90. évf. 330–356.
- KRMPOTIĆ Ivan 1995. Kult crne gospe u Subotici. *Rukovet*, 60 évf. Subotica, 68–69.
- LAKATOS ANDOR (szerk.) 2002. *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye történeti sema-tizmusa 1777–1923*. Kalocsa
- MAGYAR László 1997. Ludas és a Ludasi-tó. Ludaš i Ludaško jezero. *Ludasi jegyzetek–Ludaški zapisi I*. 73–94.
- MAGYAR László 1999. *Iratváltató*. Egy levéltáros irataiból. Szabadka
- MASIĆ Boris 1988. *Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina*. Apatin
- MATIJEVIĆ Lajos 1971. Népi magyarázatok két szabadkai víznév keletkezéséről. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 7, 141–143.
- MIHALOVICS Bonus–KAISER Nándor 1939. http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/Kaizer_Zombori.zarda.pdf (2018. 05. 13.)
- MILANOVIĆ-JOVIĆ Olivera 1988. *Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvjoj polovini XIX veka*. (Arhitektura) Novi Sad
- MUHI János 1944. *Zombor története*. Zombor
- PARACZKY László 2013. A szenttamási Szentháromság-szobor rövid története, *Bács-ország*. 3/67. 105–109.
- PENAVIN Olga 1988. *Bácskai magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék
- PÉNZES János (szerk.) 2009. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae annum Do-mini 2009*. Suboticae
- POČUČA GABRIĆ Vera (szerk.) 2006–2008. A szabadkai Községközi Műemlékvédel-mi Intézet szövegtára ingatlan kulturális örökségünkről. *Örökségvédelem I*. Szabadka
- RAKOČEVIĆ CVIJANOV, Maja–DŽAMIĆ, Neda 2011. *Fasadni reljefi i skulpture u zaštićenom jezgru Subotice*. Subotica

- SEKULIĆ, Ante 1978. *Tragom franjevačkog letopisa u Subotici*. Split
- SEKULIĆ, Ante 1978. *Drevni Bač*. Split
- SILLING István 1994. *Templomok, szentek, imádságok*. Tanulmányok a vajdasági népi vallásosság tárgyköréből. Újvidék, Tóthfalu
- SILLING István 2010. *Ünnepek, hétköznapiak*. Írások a vajdaságiak hajdani és mai népeletéről. Szabadka
- SILLING István 2013. A Szűz Mária-kultusz egyik formája: köztéri Immaculata-emlékek a Bácskában. *Létünk* 2. 72–85.
- SZLÁVICS Károly 2000. A csonoplyai temető. In: *A jóisten dicsőségére*. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról. Szabadka
- TORMÁSY Gábor 1883. *A szabadkai főplébánia története*. Szabadka
- ULMER, Gašpar 1974. Subotica 1748. godine. *Rukovet*, 3–4. sz. 145–154.
- VIDA János 2005. *Szagrális építmények és emlékművek Zentán*. Zenta

Religious Cultural Heritage of the Catholic Population in Vojvodina During the Baroque Period

The cultural heritage of the diocese of Subotica and Zrenjanin was formed after the end of Turkish occupation and resettlement of the population. In creating the network of settlements and establishing church institutions the Vienna court had a decisive role. The study deals with the characteristics of churches, chapels and public sacral monuments built from the end of the 18th to the end of the 19th century in the area of two dioceses from the aspect of protecting cultural monuments and folk religion. In that historical period, the late baroque and classicism played a determining role. Most public sacred monuments do not represent unique works of art, they do not have a special artistic value, however, they express the religiousness and taste of the settled catholic population and the attitude of political power at all times towards our sacred monuments.

Key words: late baroque, classicism, religious monuments, churches, chapels, public sacral monuments

Sakralna kulturna baština katoličkog življa Vojvodine tokom perioda baroka

Sakralna kulturna baština subotičke i zrenjaninske biskupije formirala se nakon turske okupacije i ponovnog naseljavanja stanovništva. U stvaranju mreže naselja i osnivanju crkvenih ustanova odlučujuću ulogu imao je bečki dvor. Studija se s aspekta zaštite kulturnih spomenika i narodne

religioznosti bavi karakteristikama crkava, kapela i javnih sakralnih spomenika nastalih od kraja 18. do kraja 19. veka na području dve biskupije. U tom istorijskom periodu određujuću ulogu imali su kasni barok i klasicizam. Većina javnih sakralnih spomenika ne predstavlja jedinstvena umetnička dela, nemaju posebnu umetničku vrednost, izražavaju međutim religioznost i ukus nastanjenog katoličkog življa i odnos svesremene vlasti prema našim sakralnim spomenicima.

Ključne reči: kasni barok, klasicizam, sakralni spomenici, crkve, kapele, javni sakralni spomenici

Beérkezés időpontja: 2018. 06. 13.

Elfogadás időpontja: 2018. 07. 18.